

ZOFIA ZAORSKA

ROLA KSIĄŻKI W ŻYCIU LUDZI STARSZYCH

Coraz częściej przedmiotem zainteresowania pedagogiki opiekuńczej staje się człowiek starszy. Wynika to z rosnącej liczby osób w wieku powyżej 60 lat. Zjawisko starzenia się naszego społeczeństwa obrazowo przedstawia następujące zestawienie: w 1931 r. co trzynasty mieszkaniec Polski liczył ponad 60 lat, obecnie co ósmy, a w 2000 r. co piąty będzie należeć do starszej generacji obywateli¹. Zmieniają się też problemy życia w starości, a wielu z nich nie potrafimy rozwiązać. Pojawiają się m.in. trudności w znalezieniu zajęć przynoszących satysfakcję osobie starszej, nadal rozwijających umysł i całą osobowość. Wielu emerytów musi nauczyć się inaczej niż dotąd wypełniać czas, organizować sobie zajęcia i wypoczynek. Dla jednych są to nowe, uciążliwe problemy, dla innych oczekiwany okres, w którym można robić to, na co się ma ochotę².

Jednym z takich ulubionych zajęć może być czytanie książki. Stwarza ono szansę na rozwój sprawności intelektualnej, pogłębienie posiadanych wiadomości i zdobywanie nowych oraz lepsze rozumienie innych ludzi. Książka może pomóc zachować sens życia i optymizm nawet w okresach dużej niesprawności fizycznej i samotności. Ten rodzaj aktywności powinien być zatem wzmacniany przez osoby mające kontakt z ludźmi starszymi, zwłaszcza przez pracowników socjalnych.

W 1980 r. przeprowadzono badania nad uwarunkowaniami aktywności kulturalnej metodą sondażu diagnostycznego. Zebrane dane dotyczą także czytelnictwa książek. Uzyskano je przy pomocy wywiadów, które przeprowadzono w Lublinie w grupie 463 osób w wieku emerytalnym. Badana grupa składała się w 60,5% z kobiet i 39,5% z mężczyzn. Wiek badanych był zróżnicowany, około 50% stanowiły osoby do 70 lat. Wyniki badań można uznać za reprezentatywne dla osób starszych mieszkających w dużych miastach³.

Zebrane dane pozwalają określić stosunek osób starszych do książki, odpowiedzieć na pytania, ile osób czyta, z jaką częstotliwością, jaką tematykę lubi najbardziej i czy ma wystarczający dostęp do poszukiwanej przez siebie literatury. Wzięto pod uwagę główne uwarunkowania czytelnictwa w tym wieku, a więc poziom wykształcenia, stan zdrowia oraz płeć respondentów. Znaczenie książki w wieku starszym opracowano na podstawie wypowiedzi badanych zanotowanych w czasie wywiadu.

Czytelnictwo książek jest jedną z najpopularniejszych czynności kulturalnych. Z danych wynika, że ponad połowa (67,8%) respondentów czyta książki, w tym trochę więcej mężczyzn (74,3%) niż kobiet (63,6%). Wśród pozostałych osób - 11% nie może czytać ze względu na stan wzroku, a 4% nie umie czytać.

Można zatem uznać, że tylko 17% starszych osób zrezygnowało z możliwości czytania. Liczba czytających zmienia się wraz z wiekiem - na początku starości czyta 76,2%, a w wieku 80-84 lat już tylko 41%.

Wpływ wykształcenia na zasięg czytelnictwa jest wyraźny. Wśród tych, którzy ukończyli szkołę podstawową, czyta połowa (55,2%), średnią - od 70 do 90% w zależności od rodzaju szkoły, a z wykształceniem wyższym czytają wszyscy. Biorąc pod uwagę, że w obecnym pokoleniu ludzi starszych ponad połowa (61,6%) osób ma wykształcenie niższe od pełnego średniego, czynnik ten ogranicza w znacznym stopniu możliwość korzystania z literatury dużej liczbie osób w wieku emerytalnym.

Drugim istotnym czynnikiem jest stan zdrowia, a zwłaszcza stan wzroku osób starszych. Nawet mając okulary, tylko połowa osób może czytać bez trudności, a w wieku powyżej 75 lat już tylko 13,5%. Ogólny stan zdrowia jest zdaniem respondentów najważniejszą przyczyną utrudniającą korzystanie z książek. Powód taki wymienia 90% tych, którzy chcieliby więcej czytać. Należy jednak podkreślić, że wśród osób, które z powodu stanu zdrowia nie opuszczają już mieszkania, czyta książki 44,2%, a wśród stale leżących w łóżku 35,3%.

Cechą charakteryzującą czytelnictwo jest także częstotliwość czytania. Pozwala ona wyodrębnić osoby, które mają stały i sporadyczny kontakt z książką. Wyniki badań wskazują, że połowa respondentów, którzy czytają książki, czyta je z bardzo dużą częstotliwością, tzn. codziennie lub parę razy w tygodniu. Nawyk częstszego sięgania po książkę jest silniejszy wśród osób z wykształceniem średnim i wyższym (około 70%) i dobrym stanie zdrowia (57,8%).

Za wskaźnik potrzeby kontaktu z książką przyjęto także wyrażoną podczas wywiadu chęć częstszego jej czytania. Potrzebę taką odczuwa połowa osób z wykształceniem średnim i wyższym oraz 20,9% z podstawowym.

Rodzaj zainteresowań czytelniczych ludzi starszych można poznać, określając gatunek i tematykę książek najchętniej czytanych. Ze względu na niski stopień przygotowania niewiele osób sięga po literaturę popularnonaukową (21,6%). Najczęściej ludzie starsi czytają literaturę beletrystyczną, a bardzo rzadko prace naukowe (6,4%) lub poezję (8%). Największą popularnością cieszy się tematyka historyczna, bez względu na stopień wykształcenia. Można przypuszczać, że ludzie starsi chętnie porównują własne doświadczenia z treścią zawartą w książkach, zwłaszcza dotyczącą spraw, które kiedyś sami przeżywali. Tematykę historyczną wybiera trochę większy odsetek mężczyzn (64,7%) niż kobiet (57,5%). Spora grupa osób czytających interesuje się tematyką podróżniczą (35,9%), przy czym czyni tak także trochę więcej

mężczyzn niż kobiet. Kobiety preferują natomiast tematykę obyczajowo-psychologiczną, biograficzną i religijną. Osoby z wykształceniem podstawowym dwa razy częściej sięgają po literaturę sensacyjną niż z wykształceniem średnim i wyższym. Literatura wymagająca przygotowania, np. filozoficzna, o sztuce, fantastyczna jest wybierana przez około 5% starszych czytelników.

Interesującym spostrzeżeniem wynikającym z badań jest minimalne zainteresowanie literaturą fachową. Tylko 4,4% mężczyzn wymieniają wśród wybieranej przez siebie tematyki książek do czytania. Kobiety w ogóle nie czytają książek o tej tematyce. Można przypuszczać, że zakończenie pracy zawodowej oznacza zerwanie z kształceniem specjalistycznym. Przyczyną tego może być świadomość, że zdobyte wiadomości nie mogą już być wykorzystane.

Ludzie starsi rzadko posiadają biblioteczki domowe. Ma je 39,8% czytających, ale tylko 12% ma powyżej 100 tomów we własnym domu. Nadal kupuje książki połowa tych, którzy mają własne biblioteczki. Duża część korzysta z wymiany książek w rodzinie i wśród znajomych (43%). Najczęściej jednak osoby starsze wypożyczają książki z bibliotek publicznych (48%) i są to jednocześnie najczęściej odwiedzane przez nie placówki kulturalne.

Znaczna część respondentów chciałaby czytać więcej, ale wśród przyczyn utrudniających czytanie tylko kilka procent badanych podkreśla brak odpowiednich książek (5,2%). Świadczy to nie tyle o zaspokojeniu potrzeb czytelniczych, ile o braku wymagań dotyczących określonej literatury.

Przedstawione wyniki badań wskazują, że popularność czytelnictwa książek wśród ludzi starszych jest dość duża i uwarunkowana przede wszystkim poziomem wykształcenia. Począwszy od wykształcenia średniego książka staje się codzienną potrzebą i służy nie tylko do wypełniania czasu, ale umożliwia ogólny rozwój. W przyszłości w miarę podnoszenia się poziomu edukacyjnego społeczeństwa będzie więc prawdopodobnie bardziej poszukiwana.

Znaczenie książki w życiu ludzi starszych w ich własnej opinii można ukazać także przez wypowiedzi samych zainteresowanych. Badani przede wszystkim podkreślali wartości poznawcze, tzn. to, że książka jest źródłem wiedzy o świecie i pomaga zrozumieć wiele problemów z własnego życia. Oto przykładowe wypowiedzi: „Książka daje przyjemność intelektualną” (mężczyzna, lat 85); „W książkach można poszukiwać prawdy, dobra i piękna. Lepiej i łatwiej można zrozumieć sens życia” (mężczyzna, lat 66); „Czytanie to przyjemność mobilizująca do myślenia” (kobieta, lat 66).

W innych wypowiedziach podkreślano pomoc książki w oderwaniu się od spraw codziennych, w budzeniu przeżyć, refleksji nad losami bohaterów, np.: „Czytając można zapomnieć o kłopotach” (kobieta, lat 61); „Książka pozwala tworzyć sobie własny świat” (kobieta, lat 70); „W każdej książce mam ulubione postacie, o których potem myślę” (kobieta, lat 70).

Wartość książki jest dostrzegana w okresie emerytalnym z perspektywy kilkunastu lat życia. Pozwala to na nowo ocenić dawno przeczytane pozycje, porównać opis faktów historycznych z własnymi doświadczeniami. Ludzie starsi mówili o tym m.in. w następujący sposób: „Lubię wracać do starych książek” (kobieta, lat 75); „Chętnie wracam do dawno przeczytanych lektur, zawsze coś nowego się dowiem” (kobieta, lat 68); „Gdy czytam, to porównuję to, co opisują, z tym, co sam przeżyłem” (mężczyzna, lat 72).

Przytoczone opinie wskazują na różnorodne zalety książki, którą można wykorzystać chcąc pomóc człowiekowi starszemu w przeżywaniu wieku emerytalnego. Książkę można czytać nawet w chorobie i wtedy także pomaga ona oderwać się od kłopotów, pozwala nadal być aktywnym umysłowo. Jej wyższość nad innymi czynnościami kulturalnymi polega na tym, że czytanie jest czynnością indywidualną i każdy może podejmować ją w dogodnych dla siebie porach, regulować jej tempo i powracać do niej w miarę ochoty.

Aby książka mogła spełniać swoje różnorodne funkcje, musi być dostępna, a nawet odpowiednio propagowana wśród osób starszych. Jeżeli utrzyma się tempo wzrostu cen książek, to większości osób starszych nie będzie stać na ich kupno. Trzeba więc organizować różne formy wypożyczania. Ważną rolę mogą spełnić w tym zakresie biblioteki, placówki kulturalne, z którymi powinien współpracować pracownik socjalny. Oto przykładowe zadania, jakie należałoby podjąć:

1. Pomóc osobom starszym w nawiązaniu kontaktu z bibliotekami, do których mogą się zapisać, przekazywać informacje o dniach i godzinach wypożyczeń.
2. Organizować poradnictwo biblioteczne pod kątem potrzeb ludzi starszych, biorąc pod uwagę ich zainteresowania oraz funkcję terapeutyczną książki w stosunku do ludzi w starszym wieku.
3. Upowszechniać np. z pomocą placówek kulturalnych wiedzę o literaturze tak, aby ułatwić jej percepcję, zwłaszcza literatury współczesnej, często niezrozumiałej dla osób kształconych na innym zbiorze lektur.
4. Tworzyć okazję do wymiany opinii o książce poprzez jej omawianie, konkursy czytelnicze, prace pisemne, które pozwolą osobom starszym na formowanie swoich opinii i przemyśleń.
5. Dążyć do włączania księgozbiorów prywatnych w obieg książki. Propagować wzajemną wymianę książki, pomagać w ochronie jej wyglądu np. przez podjęcie prac inroligatorskich.
6. Organizować pomoc w wymianie książek osobom niesprawnym, wykorzystując kontakty sąsiedzkie, pomoc młodzieży i pracowników socjalnych.

Wszystkie wymienione propozycje powstały w trakcie wywiadu przeprowadzonego z pracownikami 5 bibliotek działających w czterech osiedlach, w których mieszkały badane osoby. Chociaż brak jest dokładnych danych o wieku czytelników, to jednak

wszyscy podkreślali rosnącą liczbę starszych bywalców. Pomoc ludziom starszym przejawiała się przede wszystkim w codziennym, cierpliwym i życzliwym kontakcie z osobą starszą. Jedna z bibliotekarek podkreślała, że przeczytana książka staje się często okazją do osobistych zwierzeń, rozmów, które potrzebne są zwłaszcza osobom samotnym.

Można więc poprzez kontakt osoby starszej z książką pomóc jej w różny sposób. Trzeba jednak zrozumieć jej potrzeby, troski i kłopoty, trzeba posiadać wiedzę o sytuacji ludzi starszych i przyczynach powodujących niekorzystne stany psychiczne. Przygotowanie w tym zakresie pracowników socjalnych, bibliotekarzy, pracowników kulturalno-oświatowych stało się już pilnym zadaniem społecznym.

P R Z Y P I S Y

¹ S. K l o n o w i c z. *Oblicza starości*. Warszawa 1979 s. 102-108. Pod koniec 1983 r. było w Polsce 5 mln. osób w wieku powyżej 60 lat, co stanowi 13,6% ogółu ludności. *Rocznik Statystyczny GUS*. Warszawa 1984 s. 38.

² I. M u c h n i c k a-D j a k o w. *Czas wolny w klubie seniora*. Warszawa 1983 s. 20-37.

³ Z. Z a o r s k a. *Czynniki warunkujące aktywność kulturalną ludzi w wieku emerytalnym w wielkomięjskim osiedlu mieszkaniowym*. Lublin 1982. Mps w Bibliotece UMCS.

DIE ROLLE DES BUCHES IM LEBEN ÄLTERER MENSCHEN

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die Rolle des Buches im Leben älterer Menschen wird auf der Grundlage von Sondierungsuntersuchungen dargelegt, die unter eine Grosstadt bewohnenden Menschen im Rentenalter durchgeführt wurden.

Aus den Untersuchungen geht hervor, dass das Bücherlesen eine unter älteren Menschen populäre kulturelle Aktivität ist. Die Lesefrequenz ist vor allem vom Bildungsstand sowie vom Gesundheitszustand der Menschen im fortgeschrittenen Alter abhängig. Die Leseinteressen sind bei Männern und Frauen verschieden. Äusserungen älterer Menschen und Befragungen von Bibliothekaren zeigen, dass man dem älteren Menschen durch seinen Kontakt mit dem Buch auf unterschiedliche Weise helfen kann. Notwendig sind jedoch bestimmte organisatorische Schritte, die dem älteren Menschen den Zugang zu dem entsprechenden Buch erleichtern, sowie eine bessere Vorbereitung der Bibliothekare, Sozialarbeiter und Beschäftigten im Kultur- und Bildungsbereich für die Arbeit mit älteren Menschen.